
Crnogorsko nacionalno pitanje: pravne posljedice odluka Podgoričke skupštine 1918. godine

LÁSZLÓ HEKA

Pravni fakultet Sveučilišta u Szegedu,
Institut za poredbeno pravo i pravnu teoriju

Sažetak

Nacionalno pitanje na Balkanu, a napose na južnoslavenskom području uvijek je bremenito i ima povijesne, pravne i političke konotacije. Nakon krvavog raspada bivše Jugoslavije, u posljednjih dvadesetak godina intenzivirano je pitanje nacionalnog identiteta Crnogoraca i njihova odnosa prema Srbiji i Srbima. Odnos između ta dva naroda zaoštren je uoči Prvog svjetskog rata, što je kulminiralo 1918. kada je Beograd uz pomoć crnogorskih Srba pripojio dotada međunarodno pravno priznatu Kraljevinu Crnu Goru. Nakon toga je među Crnogorcima prevladavala ona grana koja se u nacionalnom smislu izjašnjavala kao Srbi. No, 2006. se na referendumu stanovništvo Crne Gore odlučilo za neovisnost. Od tada postoje dva suprotstavljena gledišta o nacionalnoj i državnoj povijesti, kulturi i identitetu najmanje postjugoslavenske republike. Ona se, dakako, manifestiraju i u političkom životu, pa su tako jednostoljetni prijepori kulminirali 2020. godine kada je na izborima prvi put od tranzicije došlo do promjene vlasti. Od tada su u još jačoj mjeri oživjele povijesne reminiscencije i stari antagonizmi čija izvorišta valja tražiti još u odlukama Podgoričke skupštine iz 1918. godine. U ovom radu analiziramo političke prilike i postojeću krizu vlasti u Crnoj Gori te etnički i kulturni identitet domicilnog naroda u svjetlu srpsko-crnogorskih nacionalnih i državnopravnih razmirica koje vuku podrijetlo iz 1918. godine.

Ključne riječi: Crna Gora, crnogorsko nacionalno pitanje, Podgorička skupština, Božićni ustanak, Srpska pravoslavna crkva, Crnogorci

Uvod

Na parlamentarnim izborima u Crnoj Gori održanim 30. kolovoza 2020. godine tzv. prosrpska koalicija ostvarila je pobjedu te je uz pomoć Građanskog pokreta URA (Ujedinjena reformska akcija) formirala vladu. Time je prestalo tridesetogodišnje

vladanje Demokratske partije socijalista (DPS), koja je uz pomoć manjinskih stranaka (albanskih, bošnjačkih i hrvatske) provela uspješan referendum o neovisnosti, potom proglasila samostalnost te uvela Crnu Goru u NATO i počela pregovore o priključenju Europskoj uniji. Slijedom toga je u svijesti naroda prepoznata kao suvereniistička opcija, a suprotni je tabor već prije izbora proglašen “prosrpskim”, “marionetom Srpske pravoslavne crkve”, “pod snažnim utjecajem Beograda i Moskve” itd., te je njegova izborna pobjeda označena kao opasnost za nastavak euroatlantskih integracija. Imajući u vidu da je crnogorski nacionalni korpus podijeljen na Crnogorce i Srbe, da je u državi autokefalna Srpska pravoslavna crkva, a da Crnogorska crkva nema samostalnost, te da Srbi negiraju povijesni identitet, kulturu, jezik, vjeroispovijest, a latentno čak i državnost Crne Gore, jasno je da je politička klima u državi od formiranja vlasti 2020. godine uzavrela. Tim prije što i neki obnašatelji vlasti osporavaju crnogorski identitet i upuštaju se u pravno-povijesne rasprave. Držimo stoga da je vrijedno analizirati crnogorsko nacionalno pitanje u državnom pravnom kontekstu.

Politička dimenzija crnogorskoga nacionalnog pitanja

Nakon raspada Jugoslavije oživjela je stara podjela među Crnogorcima na “bjelaše” i “zelenaše”, a time su ponovo otvorena povijesna pitanja te sporenja oko državnosti i nacionalne samobitnosti, identiteta, jezika, vjeroispovijesti. Ta je podjela prerasla u prvorazredno političko pitanje, pa je stjecanje političke moći ujedno i prilika za prezentaciju ideoloških pozicija, ali i za interpretaciju povijesnih činjenica, tumačenja crkvene autokefalnosti kao bitnoga nacionalnog i državnog elementa itd. Ne treba stoga čuditi što su stajališta o pitanju crnogorske nacije, referendumu o neovisnosti, državnim simbolima i sličnim identitetskim odrednicama ušle u programe političkih stranaka. Tinjajući prijepori između, s jedne strane, zastupnika ideje o posebnoj crnogorskoj naciji, ustavnopravnoj povijesti i državnosti te o autokefalnoj Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi (“suverenisti”) i, s druge strane, onih koji sve to negiraju i ističu da je Crna Gora “srpska zemlja” (“prosrpske” stranke) postali su izraženiji nakon osamostaljenja 2006. godine. No, crnogorska politička scena uzavrela je 2019. godine kada je izglasan Zakon o vjeroispovijesti.¹ On je propisao da crkve (u biti Srpska pravoslavna crkva – SPC) moraju dokazati kojim su nekretninama u Crnoj Gori raspolagale prije 1918. godine, dakle u vrijeme postojanja neovisne Kraljevine Crne Gore. SPC je prepoznao da se tim zakonom dovodi u pitanje njegova imovina i da bi mogao ostati bez brojnih nekretnina, srednjovjekovnih crkava i samostana koji su spomenička baština, jer su po zakonu trebali pripasti državi.² To je

¹ “U Crnoj Gori stupio na snagu Zakon o slobodi vjeroispovijesti”, Radio Slobodna Evropa, 8. siječnja 2020. <https://www.slobodnaevropa.org/a/30364946.html>

² Srđan Janković, “Novi zakon o crkvama cilja crkvenu imovinu u Crnoj Gori”, Radio Slobodna Evropa, 17. svibnja 2019. <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-zakon-imovina/29947615.html>

dovelo do prosvjeda (litija i molebana) koje su u početku predvodili visoki vjerski dužnosnici.³ Kasnije su se u prosvjede uključile i političke stranke bliske SPC-u, a sudjelovali su i Srbi iz Srbije i Bosne i Hercegovine. Službena Podgorica (tadašnja većina koju su činile tzv. suverenističke stranke i stranke nacionalnih manjina) ocijenila je masovne prosvjede kao pritisak i političku provokaciju. Naknadno se pokazalo da su demonstracije u velikoj mjeri utjecale na rezultate izbora održanih 2020. godine i na poraz vladajuće koalicije. Njima je izazvana dodatna radikalizacija međunacionalnih odnosa i netrpeljivosti koja je dovela do duboke političke krize. Stranke koje su pobijedile na valu tih skupova formirale su tzv. ekspertnu vladu u kojoj je uz prosrpske stranke participirala i URA kao građanska opcija koja se zauzima za europske integracije i nije ideološki obojena. No, toj 42. crnogorskoj vladi je u veljači 2022. godine izglasano nepovjerenje, čime se kriza nastavlja, a jezičac na vagi i dalje ostaje URA.

Crnogorska nacionalna ideja i političke stranke

U trenutku osamostaljivanja Hrvatske i Slovenije (25. lipnja 1991.), a kasnije i Sjeverne Makedonije (8. rujna 1991.) te naposljetku Bosne i Hercegovine (1. ožujka 1992.) Crna Gora je u Beogradu slavljena kao “drugo oko u glavi”. DPS, nasljednik Saveza komunista Crne Gore, raspisao je 1. ožujka 1992. referendum o neovisnosti Crne Gore s pitanjem: “Da li ste za to da Crna Gora, kao suverena republika, nastavi da živi u zajedničkoj državi – Jugoslaviji, potpuno ravnopravno sa drugim republikama koje to budu željele?” Glasovalo je 278 382 birača (66,04% upisanih), od kojih je 266 273 (95,65%) bilo za održavanje zajednice sa Srbijom, a samo 8 755 (3,14%) bilo je protiv.⁴ Oporbeni suverenistički crnogorski Liberalni savez, prosrpska (antikomunistička) Narodna stranka i albanska nacionalna manjina bojkotirali su referendum. Potom je 27. travnja 1992. proglašena međunarodno nepriznata Savezna Republika Jugoslavija.

Do ponovnog zaoštavanja crnogorskoga nacionalnog pitanja došlo je 1997. godine kada je unutar DPS-a došlo do podjele na pristaše predsjednika republike i čelnika stranke Momira Bulatovića, koji je bio beskrajno odan Beogradu, i pristaše predsjednika crnogorske vlade Mila Đukanovića, koji se počeo udaljavati od Srbije (Racković, 1997). Pobijedila je Đukanovićeva struja, pa je poslije Bulatovićeve smjenjivanja do listopada 1998. strankom privremeno upravljala Milica Pejanović, a od tada je predsjednik DPS-a Đukanović. Na predsjedničkim izborima održanim

³ “Litije Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori”, Radio Slobodna Evropa, 16. veljače 2020. <https://www.slobodnaevropa.org/a/30437303.html>; “SPC: Nastavljamo litije”, Radio Slobodna Evropa, 14. veljače 2020. <https://www.slobodnaevropa.org/a/30434935.html>

⁴ *Službeni list Republike Crne Gore, Broj 10*. Titograd: Novinska ustanova Službeni list Republike Crne Gore, 6. 3. 1992., str. 1.

1998. Đukanović je pobijedio Bulatovića, koji je osnovao prosrpsku Socijalističku narodnu partiju (SNP). DPS je 1997. postao suverenistička stranka koja se zauzima za samostalnost, nacionalne simbole (povijesnu crnogorsku zastavu, grb i himnu) te crnogorski jezik. S njom se povezuju uspješno provedeni referendum o neovisnosti 2006. godine i novi ustav koji je ugradio mehanizme za zaštitu neovisnosti i državnosti. Vladajuća stranka je uz potporu Socijaldemokratske stranke i manjinskih stranaka vladala do 2020. Na izborima 2012. se nasuprot suverenistima pojavio prosrpski Demokratski front (DF) kao koalicija triju stranaka: Nove srpske demokratije (NSD), Pokreta za promjene (PZP) i Demokratske stranke jedinstva (DSJ). Uz njih je i SNP blizak savezu sa Srbijom, kao i Prava Crna Gora. Međutim, 2015. pojavile su se nove stranke koje se ne profiliraju kao nacionalne (srpske ili crnogorske) političke grupacije, ali su oporba DPS-u. To su Demos⁵, Demokrate⁶ i Građanski pokret URA.

Na izborima održanima 30. kolovoza 2020. glasovalo je skoro 76% birača, a pobijedila je raznolika oporbena koalicija koju čine prosrpski blok "Za budućnost Crne Gore" (DF, SNP, PCG) s 27 mandata, koalicija "Mir je naša nacija" s deset i platforma "Crno na bijelo" s četiri zastupnička mjesta. Novu je vladu suverenistička strana dočekala s neskrivenim nepovjerenjem, a birači koji se izjašnjavaju kao etnički Srbi s velikim očekivanjima. Iako su se u izbornoj promidžbi čula obećanja o promjeni državnih obilježja, naziva jezika, bližeg povezivanja s Beogradom, opoziva međunarodnog priznanja Kosova itd., ipak valja upozoriti na činjenicu da se zbog ustavnih garancija propisanih člankom 157. (koje reguliraju način izmjene Ustava) oblik vladavine, državno ustrojstvo, nacionalni simboli, službeni jezik, integracije s drugim državama itd. teško mogu izmijeniti. Naime, za izmjene članaka 1., 2., 3., 4., 12., 13., 15., 45. i 157. nije dostatna dvotrećinska većina glasova zastupnika kao što je to propisano za ostale članke. Dakle, odredbe koje propisuju da je Crna Gora *neovisna i suverena republika u kojoj je nositelj suvereniteta crnogorski državljanin* (§ 1.-2.) i da je *državni teritorij jedinstven i neotuđiv* (§ 3.), odredba koja regulira pitanje *himne, grba i zastave* (§ 4.) te odredbe koje određuju da je *službeni jezik crnogorski* (§ 13.) i da *Crna Gora ne može stupiti u savez s drugim državama, ako time izgubi neovisnost i potpuni međunarodni subjektivitet* (§ 15.) moguće je izmijeniti samo referendumom i samo ako za to glasaju tri petine sveukupnoga biračkog tijela.

⁵ *Program Demosa (Programska deklaracija)*. Program političke partije DEMOS, 15. lipnja 2021.

⁶ *Pobjede, a ne podjele*. Program. Program-DCG.pdf (demokrate.me).

Identitetska pitanja u novoj vladi

Nakon izborne pobjede mandatar vlade postao je Zdravko Krivokapić (inače nestra-nački nositelj pobjedničke liste “Za budućnost Crne Gore”), koji je uživao potporu Mitropolije crnogorsko-primorske SPC-a. Pod utjecajem velikih sila, koje su tra-dicionalno prisutne na Balkanu i nastoje ostvariti svoje interese, formirana je eks-pertna vlada, u koju nije bio uključen DF, blizak Beogradu i SPC-u, iako je bio najснаžnija stranka pobjedničke koalicije. Stoga je 42. crnogorska vlada od sa-mih početaka imala velikih poteškoća: premijer nije uživao potporu stranaka koje su ga dovele na vlast, a DF je postao kritičar vlade. Prve napukline u vla-di nastale su 17. lipnja 2021. godine kada je Skupština razriješila ministra pravo-suda te ljudskih i manjinskih prava Vladimira Leposavića, inače pravnog zastup-nika SPC-a.⁷ On je 26. ožujka 2021. na ministarskom satu, odgovarajući na pitanje jednoga zastupnika DPS-a, doveo u pitanje genocid u Srebrenici, ali je kritizirao i rad ICTY-a.⁸ Zbog žestoke reakcije javnosti na negiranje genocida, u travnju ga je predsjednik vlade Zdravko Krivokapić pozvao da odstupi. Budući da tomu nije udovoljio, Skupština ga je razriješila. Za opoziv su glasovala 43 zastupnika, dese-torica su bila suzdržana, a koalicija “Za budućnost Crne Gore” čiji je DF član je sa svojih 27 zastupnika podržala Leposavića. Istoga dana DF je doživio još jedan po-raz. Skupština je, naime, prihvatila rezoluciju o genocidu u Srebrenici koju je pred-ložila Bošnjačka stranka. U njoj se kaže da se Crna Gora ograđuje od svake izjave, čina ili političke radnje koja poriče genocid u Srebrenici te se 11. srpnja određuje kao dan sjećanja na srebreničke žrtve.⁹ Za rezoluciju je glasovalo 55 zastupnika, uz 19 protiv i sedam suzdržanih.¹⁰ Od vladajućih su za oporbeni prijedlog glasova-li demokrati (svih deset zastupnika), četiri zastupnika URA-e te jedan član Partije za promjenu.¹¹ Poslije te odluke zastupnici DF-a doveli su u pitanje postojanje par-lamentarne većine i pozvali koali-cijske partnere na dogovor oko daljnje suradnje.

Kriza vlasti, brojne poteškoće i zastoj u euroatlantskim integracijama dovele su do toga da je u prosincu 2021. godine URA (koalicija “Crno na bijelo”) sa svo-ja četiri zastupnika odlučila uskratiti potporu vladi i srušiti Krivokapićev kabinet. Kada je premijer u Skupštini inicirao glasovanje o opozivu potpredsjednika vlade

⁷ “Leposavić razriješen”, *Vijesti*, Podgorica. <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/548987/leposavic-razrijesen>

⁸ “Ko je dr Vladimir Leposavić?”, *In4s*. <https://www.in4s.net/ko-je-vladimir-leposavic/>

⁹ “Usvojena Rezolucija o Srebrenici”, *Danas*, Beograd. <https://www.danas.rs/svet/crna-gora-usvojena-rezolucija-o-srebrenici/>

¹⁰ “Montenegro passes resolution condemning Srebrenica genocide”, *Al Jazeera*.

¹¹ “Šta je otkrilo glasanje za Rezoluciju o Srebrenici u Crnogorskom parlamentu”, *Glas javnosti*, Beograd (glas-javnosti.rs).

i čelnika URA-e Dritana Abazovića, taj opoziv nije uspio. Dan kasnije (4. veljače 2022.) Krivokapić je smijenjen (11 zastupnika glasovalo je za potporu vladi, a 43 protiv, dok je DF prije glasovanja napustio sabornicu). Naposljetku je 7. veljače smijenjen i predsjednik Skupštine Crne Gore Aleksa Bečić. Time je srušena tadašnja većina i prišlo se formiranju manjinske vlade. DPS (koji je s 30 zastupnika još uvijek najснаžnija politička stranka) sklon je dati joj potporu, ali bi u tom slučaju bila riječ samo o tehničkoj vladi koja bi trajala godinu dana, jer se predsjednik države i DPS-a Milo Đukanović jasno izjasnio da bi njihova potpora trajala točno toliko. Neki nagađaju da bi manjinska vlada mogla potrajati do kraja mandata, to jest do 2024. godine, ako se predsjednik Milo Đukanović povuče s političke pozornice te slijedom toga dođe do novog preslagivanja i koaliranja među strankama. Neovisno od daljnjeg razvoja događaja, uočljivo je da samo URA nema “zabetoniran” nacionalno-ideološki stav, dok su suverenistički blok i prosrpske stranke zauzele čvrste pozicije u pogledu prošlosti, sadašnjosti, ali i budućnosti. Iako se u sabornici pozivaju na toleranciju, čini se da se identitetska i državotvorna pitanja ne mogu prevladati.

Srbi ili Crnogorci?

Srbi i Crnogorci podijeljeni su oko pitanja radi li se o jednom te istom (srpskom) narodu koji živi u dvije države ili su pak Crnogorci poseban narod. O složenosti pitanja nacionalnog identiteta svjedoče i podaci iz popisa stanovništva 2011. godine prema kojima u državi živi 44,98% Crnogoraca i 28,73% Srba, ali se u pogledu materinskog jezika 42,88% stanovnika izjasnilo za srpski, a 36,97% za crnogorski jezik.

Uzimajući u obzir povijesne izvore, nedvojbeno je da su se do početka 20. stoljeća crnogorski “knjazovi” izjašnjavali kao Srbi, a da od tada počinje jačanje crnogorske nacionalne svijesti. Osnivač srbijanske vladarske kuće veliki župan Nemanja bio je podrijetlom iz Ribnice u Crnoj Gori, Obrenovići su također Crnogorci iz plemena Bratonožić, a Karađorđevići su iz roda Vasojevića. Crnogorskog su podrijetla i srpski nacionalisti Slobodan Milošević i Radovan Karadžić. Do udaljavanja između pripadnika dvaju naroda (“dva oka u glavi”) došlo je krajem 20. i početkom 21. stoljeća zbog distanciranja Podgorice od beogradske ratne politike vođene tijekom raspada Jugoslavije (Crna Gora se sve više distancirala od Srbije već od 1997.). Tako je najprije tzv. Savezna Republika Jugoslavija 2003. preimenovana u državnu zajednicu Srbije i Crne Gore, a tri godine nakon toga došlo je do razlaza među njima.¹² Od tada dvije države vode različitu politiku.

¹² “Ustavna povelja državne zajednice Srbija i Crna Gora”, *Službeni list SCG*, Beograd, br. 1/2003.

Povijesna dimenzija crnogorskoga nacionalnog pitanja

Današnja crnogorska historiografija smatra pretečom svoje države nekadašnju Duklju (*Duclea, Dioclea*), koja je 1077. postala samostalna kraljevina pod nazivom Zeta. Kasnije je dospjela u ruke vladara susjedne Raške (*Rascia*). Poslije smrti srbijanskog cara Dušana Zeta se 1361. opet osamostalila pod vodstvom Balšića te je proširila svoju vlast i na sjevernu Albaniju. Poslije smrti Balše III. Crna Gora je 1421. postala nasljedstvom srbijanskog despota Stefana Lazarevića. No, Srbija je porazom na Kosovu polju (Gazimestan) postala vazalnom državom Osmanskog carstva, a Porta je 1514. Crnoj Gori dala poseban status, ostavivši joj plemensko uređenje i crkvenu autonomiju. Od 17. su stoljeća cetinjske vladike obnašale i dužnost kneza (Nenadović, 1929, str. 69). Pravi naslov bio im je “gospodar” (*dominus*), kojim su se koristili od 14. stoljeća i Đure Balšića (*Jure de Balsa Dominus*) preko Crnojevića do vladarske kuće Petrović Njegoš. Kad je 1852. godine ustrojena kneževina (knjaževstvo), Danilo I. uzeo je naslov “gospodar i knjaz”, a prestao ga je koristiti zadnji vladar (knez i kralj) Nikola I.

Vladike iz obitelji Petrović Njegoš ušle su već 1711. u savezništvo s Rusijom te im je ruski car slao svakovrsnu pomoć u borbi protiv Osmanlija, baš kao i pravoslavnoj braći Srbima, Bugarima, Grcima i Rumunjima (Andrijašević, 2015, str. 84). Ruski car se, dakako, pozivao na slavensku uzajamnost i pravoslavlje, ali ga je na rat s Osmanlijama ponajprije motivirao geostrateški cilj izbijanja na Sredozemno more. Želio je zauzeti Bospor i Dardanele te podići vojnu bazu u lako branjivom Bokokotorskom zaljevu (*Bocche di Cattaro*). Drugi saveznik Crnogoraca bila je Mletačka Republika, nakon čijega je nestanka 1797. godine Crna Gora uz pomoć Austrije uspjela izboriti status kneževine. Tu je činjenicu 1859. morala priznati i Porta (Pavićević, 1960, str. 39-67). Do formalnoga međunarodnog priznanja neovisnosti došlo je na Berlinskom kongresu 13. srpnja 1878. kada je Crna Gora postala jedna od “27 neovisnih država na svijetu”.¹³

Susjedna Srbija postala je 6. ožujka 1882. kraljevina, a kralj Milan I. Obrenović prihvatio je ustav. Naslijedio ga je sin Aleksandar I. Obrenović koga su zajedno sa suprugom u vojnom puču 1903. godine ubili pripadnici vojnog vrha. Revolucionarna vlada pozvala je na čelo države Petra I. Karađorđevića. Vojni vrh zadržao je politički utjecaj na srbijansku vladu, te se u središtu njegova zanimanja našlo crnogorsko pitanje. Naime, postojanje međunarodno priznate Crne Gore protivilo se interesima Beograda. No, još je veće nezadovoljstvo u njihovim redovima izazvala ambicija kneza Nikole I. Petrovića-Njegoša da bude “vladar svih srpskih zemalja”.

¹³ Crnogorci slave 13. srpnja kao dan državnosti. Razlog odabira tog nadnevka jest činjenica da je tog dana 1878. godine održan Berlinski kongres, a 1941. počeo je antifašistički ustanak.

Iz Srbije su poslali agitatore u Crnu Goru kako bi među tamošnjim pučanstvom popularizirali srpski nacionalni identitet i potrebu da se dvije zemlje ujedine u zajedničku državu pod vodstvom Karađorđevića. Osim toga Srbi su među južnim Slavenima širili nezadovoljstvo time što se Crnogorci i Nikola I. protive stvaranju jugoslavenske države. Srbijanski vojni i politički krugovi nakanili su srušiti crnogorsku vlast i ukinuti državnost, a oslonac za to pronašli su u crnogorskoj mladeži koja se školovala u Beogradu i drugim srbijanskim gradovima. Otpor prema crnogorskoj vlasti argumentirali su činjenicom da u Srbiji “vlada demokracija”, a u Crnoj Gori “apsolutizam knjaza Nikole”. Kada je pak u Crnoj Gori 1905. uveden parlamentarizam i prihvaćen ustav, u Srbiji su najprije na osnovi jedne peticije optužili knjaza za “separatizam”, jer da “onemogućuje stvaranje srpskog jedinstva”. Kako ni ta objeda nije polučila uspjeh, naredne godine zatražili su da se crnogorska Skupština službeno preimenuje i nazove “Srpska narodna skupština Knjaževine Crne Gore”. Ni to im nije uspjelo, pa su prosrpski orijentirani Crnogorci i srbijanski emigranti ustrojili *Narodnu stranku* koja je djelovala na temelju programa Srpske radikalne stranke (Morrison, 2018, str. 4). Uz nju je pristala većina crnogorskih zastupnika na čelu s predsjednikom vlade Andrijom Radovićem. Zauzimali su se za demokratizaciju političkog i gospodarskog života, za priključenje Crne Gore Srbiji i svrgavanje vladarske kuće Petrović Njegoš. Nakon nastanka te stranke knjazove su pristaše 4. travnja 1907. srušile vladu, čije je vođenje preuzeo knjazov pouzdanik Lazar Tomanović. Privoljevši jedanaest zastupnika Narodne stranke na svoju stranu, provladin politički blok osnovao je *Pravu narodnu stranku* (Morrison, 2009, str. 33). Ona se zauzimala za crnogorstvo, nacionalnu i državnu samobitnost, a članovi i pristaše bili su vojni časnici, državni službenici, veleposjednici i narodne mase. Daljnjem zaoštavanju političkih sukoba pridonijeli su beogradski studenti, koji su po napatku i uz obuku beogradskih vojnih krugova pripremali atentat na knjaza i njegova sina Mirka. Atentat je planiran na dan crnogorskih izbora (18. listopada 1907.), ali su austro-ugarske tajne službe na vrijeme obavijestile Cetinje o bombama kojima se planirao izvesti državni udar. Zahvaljujući toj informaciji crnogorske vlasti spriječile su atentat. Tijekom istrage utvrđeno je da su bombe proizvedene u kragujevačkoj tvornici oružja te da je srbijanska vlada materijalno pomagala atentatore koji su planirali eksplozivom srušiti zgradu Skupštine, napasti podgorički zatvor i pobiti ministre i plemenske poglavare. U do tada najvećem crnogorskom sudskom procesu koji je trajao od 12. svibnja do 14. lipnja 1908. godine optuženi su i organizatori i počinitelji, ali i političari. Državni odvjetnik Pavle Vujisić optužio je Kraljevinu Srbiju da stoji iza “organiziranja anarhista” (Jovanović, 2017). Od 52 optuženika 49 ih je proglašeno krivim. Šestorica su osuđena na smrtne kazne, 28 na dugogodišnju robiju u verigama, a ostali na zatvorske

kazne.¹⁴ Premda je Andrija Radović bio najviše pozicionirani dužnosnik među urotnicima, ipak je blago sankcioniran (petnaest godina zatvora). Jamačno je to imao zahvaliti činjenici što se “priženio” u knjaževu obitelj, pa ga je Nikola I. nazivao svojim “četvrtim sinom”, dapače 1913. ga je pomilovao. Zatim ga je 1917. imenovao predsjednikom emigrantske crnogorske vlade, ali se Radović opet okrenuo protiv njega i Crne Gore, služeći srpskim interesima.

Pokušaj puča iz 1907. izazvao je veliko negodovanje u Crnoj Gori, pa su 3. studenog u Cetinju i dan kasnije u Podgorici održani prosvjedi i skupštine u znak zahvalnosti što je spriječena protudržavna urota. Dvojici urotnika, Andriji Radoviću i Milovanu Marušiću, srušili su kuće. Knjaz je zamolio narod da se ne sveti, nego da sudovima povjeri odlučivanje o krivici, a ruskom veleposlaniku obećao je da će država obnoviti srušene kuće urotnika. Kada se u Skupštini raspravljalo o tom događaju, knjaz je uskliknuo “Živjela Crna Gora!”, a zastupnici su uzvratili “Smrt izdajnicima!”. Tada se već jasno projicirala podjela unutar države na one koji se osjećaju Crnogorcima i na Srbe. Knez Nikola I., koji je svoj narod nekoć smatrao “najčišćim Srbima”, postao je crnogorski domoljub i okrenuo se od Srbije. Beogradska vlada je službeno Cetinje optuživala da je “sluga Beča i Budimpešte” te da postupava sukladno njihovim željama. Te su objede s jedne strane crnogorsku vladu htjele prikazati protuslavenskom, a s druge strane optuživale su knjaževu politiku pred talijanskom i francuskom vladom. Srbijanski nacionalisti i crnogorski emigranti nisu mirovali, pa je godinu dana kasnije pokušao novi atentat na Nikolu I., poznat kao *Kolašinska afera*, odnosno *Vasojevički slučaj*. Tom je prigodom uhićene atentatore vojni sud u Kolašinu osudio na vrlo stroge kazne: sedmoricu na smrt, a 33 osobe na zatvorske kazne u trajanju od jedne do dvadeset godina. Šestorica osuđenika pobjegla su u Srbiju. Među njima je bio i Puniša Račić, koji je 1928. godine u beogradskoj skupštini ubio trojicu, a ranio dvojicu hrvatskih zastupnika (Stjepan Radić je 8. kolovoza umro od posljedica ranjavanja).

Knez Nikola se 15. kolovoza 1910. okrunio za prvoga crnogorskog kralja, čime je Crna Gora potvrdila ravnopravni status sa Srbijom. Ranija politika kralja Nikole I. promijenjena je utoliko što se počeo udaljavati od Srbije, Rusije i Austro-Ugarske te je novog saveznika pronašao u Kraljevini Italiji. Poslije dva balkanska rata država je proširila teritorij stekavši Bijelo Polje, Berane i Pljevlju, pa se 1913. prostirala na površini od 14 443 km² i imala je 350 000 stanovnika.

¹⁴ O velikom zanimanju koje je suđenje izazvalo svjedoči i činjenica da su s lica mjesta izvještavali dopisnici sljedećih novina: *Beogradske novine*, *Večernje novosti*, *Mali žurnal*, *Narodni list*, *Branik*, *Naše jedinstvo*, *Dubrovnik*, *Crvena Hrvatska*, *Ujedinjeno srpstvo* (Chicago), *Obzor*, *Slavenska misao*, *Srpski rodoljub* (New York), *Národní listy* (Prag), *Večernja pošta* (Sofija), *Glas Crnogorca*, *Neues Wiener Tagblatt*, *Zeit*, *Neue Freie Presse*, *Frankfurter Zeitung*, *Pester Lloyd*, *Daily Mail*, *Vossische Zeitung*, *Corriere della Sera*, *La Stampa*, *Gazzetta di Venezia*, *Il Piccolo*.

Tijekom Prvoga svjetskog rata srbijanska vlada i skupština te oko 140 000 ljudi (vojnika i civila) izbjegli su na Krf, a crnogorski kralj i vlada povukli su se u Italiju te odatle u Francusku. Kraj rata su te dvije države dočekale s različitim statusom, što je bilo povezano s potpisanim aktom o kapitulaciji 1916. godine, čiju legalnost Crnogorci odbijaju priznati, dok Srbi kapitulaciju smatraju neprijepornom. Naime, Austro-Ugarska vojska je pod vodstvom podmaršala Stjepana Sarkotića 8. siječnja 1916. godine napala Crnu Goru. Vojska male balkanske državnice poražena je dva dana kasnije te se njezino zapovjedništvo sklonilo u prijestolnicu Cetinje. Država je 10. siječnja 1916. pokušala sklopiti mirovni ugovor s Austro-Ugarskom Monarhijom, ali je bečki dvor to uvjetovao prethodnom bezuvjetnom kapitulacijom. Kralj ju je odbio potpisati i napustio je zemlju, ne pristavši dati punomoć “krunjov Vladi” da potpiše predaju (Ružić, 2015, str. 193-248). No, crnogorski ministri koji su ostali u zemlji ipak su potpisali ugovor o kapitulaciji te odluku o razoružavanju i raspuštanju vojske. Srbijanska vlada od tada je naglašavala kako je tim potpisom Crna Gora uvrštena među poražene države, dok je Kraljevina Srbija ostala saveznička i pobjednička zemlja (Spasojević, 2014; Šaulić, 1924; Popović, 1928; Tomić, 1929). Crnogorski povjesničari gdjekad napominju kako je beogradska negativna promidžba rezultirala izrekom prema kojoj je “kralj Nikola kukavički pobjegao, a kralj Aleksandar se junački povukao” (Đurović, 2018). U svjetlu toga najspornijeg pitanja nacionalne historiografije tumače se dva najvažnija problema crnogorske ustavnopravne povijesti: tzv. Podgorička skupština i Božićni ustanak (Rastoder, 2005, str. 16-40).

Podgorička narodna skupština

Srbijanska je vlada 7. prosinca 1914. usvojila Nišku deklaraciju prema kojoj je njezina glavna obveza oslobađanje i ujedinjenje “braće Srba, Hrvata i Slovenaca” (Janković, 1969). Proklamiranjem načela “svi Srbi u jednoj državi” beogradska politika jasno je naglasila da Crnu Goru smatra srpskom državom, a njezine stanovnike Srbima. Zato srbijanski premijer Nikola Pašić nije pozvao crnogorskog kralja u Krf 20. srpnja 1917. godine, pa se o budućem jugoslavenskom ujedinjenju raspravljalo bez Crnogoraca i Krfska deklaracija potpisana je bez njih. Uglavljeno je da će se ujedinjenje dogoditi u okvirima ustavne, demokratske, parlamentarne monarhije pod vodstvom Karađorđevića (Paulova, 1925, str. 334-335). Isto tako su 9. studenoga 1918. bez crnogorskih predstavnika Nikola Pašić, Ante Trumbić i Anton Korošec potpisali Ženevski sporazum, a zatim je uslijedilo potpuno ukidanje crnogorske državnosti na tzv. Podgoričkoj narodnoj skupštini. Gotovo istovremeno održana je 25. studenoga 1918. poznata “Novosadska skupština”. Iako, dakle, formalno nije postojala nikakva novosadska skupština kao legitimno tijelo, ipak je ona proglasila “prisajedinjenje” Banata, Bačke i Baranje Kraljevini Srbiji. Na tu je skupštinu došlo 757 izaslanika, ali je nejasno jesu li to bili predstavnici spomenutih

područja ili samo Slaveni iz tog teritorija. Naime, među njima je bilo 578 Srba, 84 Bunjevca, 62 Slovaka, 21 Rusin, 6 Nijemaca, tri Šokca, dva Hrvata i jedan Mađar, što nije ni približno odgovaralo nacionalnom sastavu pučanstva (Končar, 2008; Janković, 1973; Milutinović, 1961, 1966; Stajić, 1929). Na tom je području bilo više Mađara i Nijemaca nego Srba, dapače čak i Rumunja (oni jedini nisu imali nijednog predstavnika), ali se njih nije ništa pitalo o statusu “Vojvodine”. Na skupštini se odlučivalo *per acclamationem*, pa su tako odluke donesene jednoglasno. Da je taj skup u biti samo “legalizirao” želje Beograda za pripojenjem tih područja, potvrđuje i odluka vojvodanske pokrajinske skupštine u Novom Sadu, donesena na stogodišnjicu sjednice, da se 25. studeni proglašava *Danom Vojvodine*. Valja reći da su nekadašnje Vojvodstvo Srbija (Srpska Vojvodina, 1849. – 1860.) činili Bačka, Banat i Srijem, a na Novosadskoj su skupštini Srijemci (samo tamošnji Srbi), doduše, predali svoj zaključak donesen u Šidu, ali nisu sudjelovali u njezinu radu. Ondje su se pak pojavili predstavnici Baranje iako ona nije bila dio Vojvodine, ali ju se pokušalo inkorporirati.

Međutim, u Crnoj Gori je sazivanje takve “velike skupštine” (od 24. do 29. studenoga) značilo izravan napad na državnost. Crna Gora je, naime, bila međunarodno priznata država, koja je imala kralja, Skupštinu (sa zastupnicima čiji je mandat počeo 1914., dakle bio je još važeći), vladu, organe vlasti. Ipak je “Velika narodna skupština srpskog naroda u Crnoj Gori” 26. studenoga donijela odluku o detronizaciji vladarske kuće Petrović Njegoš i o ujedinjenju Crne Gore s Kraljevinom Srbijom (Petranović i Zečević, 1986, str. 293-294). O ustavnosti i zakonitosti te odluke vode se prijepori već stotinjak godina, a vrhunac doživljavaju nakon osamostaljenja od Srbije (Pavlović, 2003).

Stajalište je Srbije i crnogorskih Srba da je Crna Gora 1916. kapitulirala i slijedom toga prešla na stranu poraženih država. Sukladno tomu, velike sile u Versaillesu odlučile su da tu malu balkansku državu okupiraju francuske, engleske, talijanske, američke i srbijanske vojne postrojbe. Vojska Kraljevine Srbije zaposjela je 5. studenoga 1918. Crnu Goru te je uskoro formirana četveročlana Privremena centralna izvršna komisija (PCIK) sa zadaćom pripreme ujedinjenja sa Srbijom. Ona je preuzela civilnu vlast u zemlji i odlučila sazvati “Veliku skupštinu” na kojoj je narod imao odlučiti o budućem statusu zemlje. Beogradske vlasti i članovi Komisije bili su, dakako, uvjereni da se radi o dvjema državama srpskog naroda i da je njihovo razdvajanje “neprirodno”.

Nasuprot tom stajalištu, crnogorski pravni povjesničari i ustavni stručnjaci osporavaju legitimitet i legalitet “Velike podgoričke narodne skupštine”. Ističu da je Kraljevina Srbija poslala u Crnu Goru Svetozara Tomića kao “političkog povjerenika za Crnu Goru” i da je zato uz pomoć srbijanske vlade i okupacijske vojske ustrojio PCIK i stao mu na čelo. Uz njega je srbijanski državljanin u tom tijelu bio

i Petar Kosović, dok su preostala dva člana bili crnogorski Srbi Janko Spasojević i Milosav Raičević (on je za nagradu 21. prosinca 1918. postao ministar u prvoj “jugoslavenskoj” vladi). Zadaća Komisije bila je pripremiti izbore i odluku o ujedinjenju (Šuković, 2011a, str. 1). No, s obzirom na to da je izbore mogao raspisati samo kralj, Komisija je prekršila i ustav i izborni zakon. Nadalje je člankom 36. crnogorskog ustava bilo propisano da odluku o ustavnopravnim pitanjima mogu donositi samo kralj i Skupština, i to konsenzusom (Pavlović, 1999; Vujović, 1989, str. 287). Usto crnogorski povjesničari i ustavni stručnjaci ističu da je institut “Velike narodne skupštine” preuzet iz srbijanskog ustava (čl. 89. ustava iz 1869. i čl. 129. ustava iz 1903.). Istini za volju, valja kazati da je taj institut pod nazivom “Veliko narodno sbranie” (*Велико народно събрание*) uveden 1879. i u bugarsku ustavnopravnu praksu člankom 85. Trnovskog ustava (*Търновска конституция*) te, s iznimkom socijalističkog razdoblja, postoji i danas (Heka, 2013, str. 197). Daljnje zamjerke tiču se onemogućavanja sudjelovanja izbjeglih i interniranih Crnogoraca u glasanju, zabrane povratka kralja u zemlju (od francuskih vlasti) i nedemokratičnoga izbornog procesa (Šuković, 2011a, str. 1; Vuletić, 1998, str. 171). Na izborima se moglo glasovati za bijelu (prosrpsku) i zelenu (procrnogorsku) listu, koje su tako nazvane po boji glasačkih listića. Od tada postoji i podjela unutar naroda na “bjelaše” i “zelenaše”. Pobijedila je, dakako, prosrpska opcija, koja je u Podgorici donijela odluku o ujedinjenju sa Srbijom (Šuković, 2011a, str. 1).

“Božićni ustanak”

Nakon Podgoričke skupštine pristaše svrgnutog kralja Nikole I. Petrovića Njegoša okupile su se u Cetinju, Nikšiću, Virpazaru i Rijeci Crnojevića pripremajući se za ustanak (kako je to običaj i u drugim oružanim sukobima, vlastodršci se redovito koriste terminom “pobuna”) radi ponovne uspostave ustavnosti i državnosti. “Zelenaši” (časnici, državni činovnici, komiti) izdali su proklamaciju u kojoj naglašavaju da se ne bore “protiv bratskoga srpskoga naroda”, nego protiv Kraljevine Srbije koja želi dokinuti crnogorsku neovisnost (Adžić, 2008, str. 429-432). Božićni ustanak (“Božićna pobuna”) izbio je na pravoslavni Badnjak 6. siječnja 1919. s ciljem “oslobađanja zemlje od okupacije” i upozoravanja svjetske javnosti na to da se jednoj međunarodno priznatoj državi želi oduzeti neovisnost. Vođe ustanka bili su bivši ministar unutarnjih poslova Jovan Plamenac i kapetan Krsto Zrno Popović. No, Popovićeva vojska od pet tisuća ustanika doživjela je 11. siječnja poraz, te su mnogi ustanici pobjegli u Bar i Boku Kotorsku (Šuković, 2011a, str. 1). Na strani “bjelaša” bilo je 16 poginulih i 63 ranjenih, a među ustanicima 29 mrtvih i neutvrđeni broj ranjenih. Na zamolbu saveznika (američki predsjednik Woodrow Wilson poslao je crnogorskom kralju svoga osobnog tajnika) Nikola I. je 22. siječnja pozvao Crnogorce da polože oružje. U pismu koje je posredstvom mirovne konferencije u Parizu poslao svom narodu stoji da saveznici jamče crnogorskom narodu da će u kratkom

roku dobiti mogućnost izjasniti se o političkoj budućnosti zemlje (*ibid.*, str. 2). To pismo nikada nije došlo do naroda jer su ga zapovjednik srpskih snaga u Crnoj Gori Dragutin Milutinović i francuski general Paul Venel smatrali bespredmetnim s obzirom na to da je u vrijeme njegova dospijeca (26. siječnja) ustanak već bio ugušen.

O događajima u Crnoj Gori jugoslavenski su narodi imali uglavnom negativno mišljenje zbog toga što su nacionalne tiskovine uglavnom prihvaćale informacije iz Beograda. Novosadska *Zastava*, zagrebački *Srbobran* te sarajevska *Srpska riječ* i *Narod* u cijelosti su zastupali gledišta beogradskog dvora, a njih su prihvatili i zagrebački *Obzor* i *Pokret*. U Zagrebu su pristaše Hrvatsko-srpske koalicije čak održale i protucrnogorski prosvjed. To je crnogorski domoljub Sekula Drljević zamjerio Hrvatima, iako je i sam prošao prilično zanimljiv put od ministra pravosuđa u vladi Lazara Tomanovića preko srpskog radikala do političara kojeg progoni beogradski režim (Drljević, 1990). Unatoč gušenju Božićnog ustanka, stanje u maloj južnoslavenskoj državi nije se smirivalo. Uslijedio je tzv. Petrovdanski ustanak 12. srpnja 1919., koji je također završio neuspješno. Međutim, gerilske borbe su nastavljene. Zbog okrutnog ponašanja vlasti prema “zelenašima”, Stjepan Radić je 1. svibnja 1924. zajedno sa 70 članova HSS-a izdao proglas “Braćo Crnogorci”.¹⁵ Vjerojatno i na poticaj toga dokumenta, kralj Aleksandar je 1925. proglasio amnestiju. Sve to vrijeme u Italiji je djelovala crnogorska emigrantska vlada (ministarsko vijeće), a postojale su i oružane postrojbe u prepuštenim im talijanskim vojarnama. Nacionalno pitanje u Kraljevini SHS ostalo je neriješeno, a crnogorski domoljubi sve su se više približavali HSS-u. Atentat u beogradskoj skupštini 20. lipnja 1928. te uvođenje Šestosiječanjske diktature naredne godine dodatno su zaoštrili srpsko-hrvatske odnose. Za beogradski režim najveću su opasnost predstavljali Zagreb i Hrvatska, pa je “protudržavnim elementima” smatrao sve koji su studirali u Zagrebu, tretirajući ih kao “separatiste” i/ili “od strane Hrvata instruirane” pojedince i skupine. Ponajviše su se takve etikete lijepile vodi Crnogorske stranke Sekuli Drljeviću. On je bio zagrebački student, ali je 1918. postao srpski radikal i odjelni predstojnik u beogradskom ministarstvu pravosuđa. Razočaran odnosom prema Crnogorcima, preselio se u Zemun (u Srijem) te je od 1925. do 1941. bio zastupnik u beogradskom parlamentu. Za vrijeme NDH nastavio je živjeti u Zemunu, a 1944. preselio se u Zagreb. Zajedno s Hrvatima 1945. je bježao pred partizanima prema Austriji, gdje su ga nepoznati počinitelji ubili zajedno sa suprugom. Drljević je bio partner HSS-a u okviru Federalističkog bloka, ali je bio i blizak prijatelj Stjepana Radića. Danas je ponajviše poznat kao autor crnogorske himne *Oj, svijetla majska zoro*. Zbog Drljevićeve političke karijere, ali i zbog činjenice da je ta himna najprije objavljena u Zagrebu 1937. godine, bilo je prijepora među Crnogorcima u pogledu njezina prihvaćanja (2004. godine), ali ju je Ustav iz 2007. ipak potvrdio kao državnu himnu.

¹⁵ “Braćo Crnogorci!”, *Politika*, Beograd, 10. svibnja 1924., br. 5762, str. 4.

Crnogorsko pitanje u “Drugoj” Jugoslaviji

Položaj crnogorskog naroda znatno je poboljšan nastankom socijalističke Jugoslavije, kada je Crna Gora postala jednom od šest republika, a Crnogorci državotvornim narodom. Umjesto povijesne prijestolnice Cetinja glavni grad postao je Titograd (današnja Podgorica), koji je prema popisu stanovništva iz 1953. godine imao 13 594 stanovnika. S obzirom na to da su tada svi državljani Crne Gore (466 093 duše, 2,8% sveukupnoga stanovništva) popisani kao Crnogorci, nije bilo srpskog pitanja. Iako je bio državotvoran, crnogorski je narod bio malobrojniji od dviju nacionalnih manjina: Albanaca (754 245 duša, 4,5% stanovništva) i Mađara (502 175 duša, 3,0% stanovništva). No, uskoro su srpski nacionalisti počeli izražavati nezadovoljstvo zbog crnogorskog naziva nacije. Naglašavali su da je glavni krivac za to Milovan Đilas koji je “izmislio crnogorski narod”. Đilasov nadaleko poznati članak “O crnogorskom nacionalnom pitanju” ističe da Crnogorci unutar južnoslavenske grupe neprijeporno pripadaju srpskoj grani, ali su se tijekom povijesti formirali kao samostalna nacija (Đilas, 1945). Znanstvena istraživanja o crnogorskom nacionalnom identitetu i kulturi počela su tek nakon Četvrtog kongresa KPJ (u ožujku 1965.). Bila su motivirana sviješću da naciju čine jezik, kultura, običaji, vrijednosni sustav i svijest o pripadnosti zajednici, kao i želja da se svi ti elementi štite i brane. Partija je 1970. prihvatila “Platformu o razvoju crnogorske kulture”, koja je značila raskid s do tada prisutnim srpsko-crnogorskim dualizmom, odnosno istodobnim postojanjem dvaju nacionalnih identiteta (Prekić, 2019, str. 63). S obzirom na to da je po partijskom napatku za stanovnike Crne Gore utvrđen naziv Crnogorci, oni su tako i popisivani, pa je 1948. bilo 90,7% Crnogoraca i 1,8% Srba. Na idućem popisu (1953.) bilo je 86,6% Crnogoraca i 3,3% Srba, a 1961. 81,4% Crnogoraca i 3% Srba. Ustavnim amandmanima iz 1971. Muslimani (današnji Bošnjaci) priznati su kao šesti državotvorni narod u Jugoslaviji, pa je u republičkom popisu stanovništva smanjen udio Crnogoraca (67,2%), a istodobno je porastao postotak Srba (7,5%). Na idućem popisu (1981.) bilo je 68,5% Crnogoraca i 3,3% Srba, a u trenutku raspada Jugoslavije (1991.) udio Srba blago je porastao (9,3%). Do nove diferencijacije na nacionalnoj osnovi došlo je 2003. godine kada je tzv. Mala Jugoslavija ili “Treća Jugoslavija” na crnogorski zahtjev preimenovana u državnu zajednicu Srbije i Crne Gore. Dogovoreno je da se tri godine kasnije na referendumu donese odluka o tomu želi li Crna Gora ostati u zajednici sa Srbijom ili postati samostalnom državom. Iz navedenoga je neprijeporno da je nacionalno izjašnjavanje ujedno bilo izraz političkih gledišta u vezi s državnošću. Premda podatak da je 2003. u zemlji popisano 43,2% Crnogoraca i 32,0% Srba nije jamčio referendumski uspjeh, ipak je uz pomoć nacionalnih manjina Crna Gora postala samostalna država. Na referendumu održanom 21. svibnja 2006. godine za samostalnost je glasovalo 55% pučanstva. Iz Srbije su dotadašnje “drugo oko u glavi” optuživali za izdaju, separatizam itd., a obnvljene su i stare optužbe da ga se na to poticalo iz Zagreba, napose iz JAZU-a (od

1991. HAZU-a). Uz Drljevića je naročito apostrofirao Savić Marković Štedimlija. On je u monografijama *Crna Gora u Jugoslaviji* (Zagreb, 1936.) i *Osnovi crnogorskog nacionalizma* (Zagreb, 1937.) branio tvrdnju o crnogorskoj samosvojnosti. Živio je u Zagrebu od 1930. do smrti 1971. (osim četrnaest godina provedenih na robiji) i bio jedan od utemeljitelja Hrvatske pravoslavne crkve, Crnogorskoga narodnog vijeća u Zagrebu i nakladničke kuće Europa Verlag (zajedno sa Sekulom Drljevićem). Zbog suradnje s NDH sovjetska vojska uhitila ga je u Salzburgu te je deset godina robijao u sibirskom gulagu i ukrajinskim zatvorima. Nakon normalizacije sovjetsko-jugoslavenskih odnosa 1955. je izručen Jugoslaviji te ga je Okružni sud u Zagrebu osudio na osam godina strogog zatvora (Kljaić, 2019, str. 496).¹⁶ Srpski nacionalisti tvrde kako nije slučajno što su poslije Drugoga svjetskog rata studenti iz Crne Gore išli studirati na Zagrebačko sveučilište, jer su ih ondje odgajali u crnogorskom suverenističkom duhu. “Krivci” za “odnarođivanje” su i Miroslav Krleža i Leksikografski zavod u Zagrebu, kao i *Enciklopedija Jugoslavije*, koji su crnogorskim studentima davali ideološku podlogu. Po povratku u Crnu Goru te su ideje razrađivali u okvirima Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, naglašavajući svoju zasebnost u odnosu na Srbe (Đurković, 2010).¹⁷

Promatrajući *sine ira et studio* promjene u nacionalnoj identifikaciji Crnogoraca, vidljivo je da su povezane s politikom Slobodana Miloševića, točnije s distanciranjem od nje. Podgorička vlada udaljila se od nje već 1997. godine, a dvije godine kasnije Crna Gora je pomilovala vojne obveznike koji su odbili sudjelovati u vojnim operacijama na Kosovu (Huszka, 2003, str. 45). Ispitivanje javnog mišljenja (Ipsos Strategic Marketing, 2011, str. 30, u: Džankić, 2015, str. 142) pokazalo je kako 45% Crnogoraca smatra da su počinjenje ratnih zločina, bombardiranje Dubrovnika i genocid u Srebrenici teške mrlje na nacionalnoj povijesti zbog kojih se predsjednik Milo Đukanović 2000. opravdano ispričao Hrvatima (Džankić, 2015, str. 142). Za razliku od njih, taj čin poduprlo je samo 13% crnogorskih Srba. Što se tiče Haškog suda (ICTY), njegov je rad podržalo 46% Crnogoraca i 13 % crnogorskih Srba.

Vjersko pitanje

Nastanak nacija na području bivše SFRJ dogodio se tek u zadnjim desetljećima 19. stoljeća, dakle znatno kasnije nego u Zapadnoj Europi, a pri kolektivnoj je identifikaciji odlučujuću ulogu imala vjerska pripadnost. Dok je kod Hrvata katolika i Srba

¹⁶ Pomilovan je nakon četiri godine te je po nalogu jugoslavenske tajne službe napisao izvješće o iskustvima iz gulaga (na tisuću stranica). Budući da mu je u Jugoslaviji bila zabranjena svaka aktivnost, te su knjige objavljene tek gotovo pola stoljeća kasnije pod naslovom *Deset godina u gulagu, I-II* (Matica crnogorska, Podgorica, 2004.).

¹⁷ Vidi npr. Đurković, 2010. Autor u tom uratku u vezi s Crnogorcima točno pedeset puta spominje riječi “Hrvat”, “hrvatski” i sl.

pravoslavaca, odnosno današnjih Bošnjaka muslimana ta diferencijacija jasno vidljiva unatoč jezičnoj sličnosti, kod Crnogoraca i Srba čak je i vjeroispovijest identična. S obzirom na to da je na području nekadašnje Jugoslavije autokefalna bila samo Srpska pravoslavna crkva, njezinim se posredstvom širila i srpska nacionalna ideja, tumačenje povijesti, državnosti, nacionalne pripadnosti. Osamostaljivanjem Crne Gore prevrednovana su i stajališta bivše jugoslavenske historiografije u vezi s najmanjom slavenskom državom i nacijom.¹⁸ Današnja nacionalna historiografija podrijetlo nacije vezuje uz srednjovjekovnu Duklju i njezino katoličko stanovništvo. Iako bizantski izvori spominju Dukljane kao posebnu etničku zajednicu, dubrovački, turski ili kotorski spisi to ne potvrđuju, kao ni tezu da su ondje živjeli Hrvati ili Srbi (Hauptmann, 1931, str. 22-23). Špiro Kulišić je u više znanstvenih radova naveo kako je u Duklji bilo zamjetno prisustvo Hrvata, ali su ipak većinu stanovnika činili Dukljani, koji su bili mješavina "Slavena, Albanaca i Vlaha" (Kulišić, 1980). Kada je Duklja (Zeta) dospjela pod vlast Raške, Nemanjići su srušili sve dukljanske gradove osim Kotora te su "svim sredstvima" širili pravoslavlje. U 14. stoljeću Zeta je dospjela pod ingerenciju Pečke patrijaršije, pa se i za njezine stanovnike počeo koristiti naziv Srbi. Špiro Kulišić i njegovi sljedbenici smatraju da se oznaka "Srbin", kao i "Grk", odnosila na pripadnost pravoslavnoj vjeroispovijesti, a ne na nacionalnost, ali to se ne čini sasvim uvjerljivim objašnjenjem zašto su stanovnici Crne Gore postali Srbima. Ukidanjem Pečke patrijaršije 1776. godine Crnogorska pravoslavna crkva je *de facto* i *de jure* postala samostalna i nije bila podložna nikomu. Autokefalna Mitropolija crnogorska navedena je 1855. u službenom katalogu pravoslavnih crkava, zvanom "Sintagma", kao deveta po redu. To je vjerojatno značilo da je *de facto* bila samostalna, ali ipak o tomu nema crkvenoga pravnog dokumenta – "tomosa". Međutim, izgubila je samostalnost 17. lipnja 1920. odlukom budućeg kralja Aleksandra Karađorđevića da se svi pravoslavci u Kraljevini SHS stave pod jurisdikciju Srpske pravoslavne crkve (Šuković, 2011c, str. 3). Kraljevina SHS i Carigradska patrijaršija sklopile su 18. ožujka 1920. sporazum temeljem kojega je Patrijaršija, odlukom br. 2056, priznala da je SPC jedina priznata pravoslavna crkva u zemlji (Tomos Vaseljenskog patrijarha Meletija IV. i Sv. Sinoda Vaseljenske patrijaršije u Carigradu od 19. 2. 1922.). Tek je uvođenjem diktature kralja Aleksandra i promjenom naziva države u Kraljevina Jugoslavija ozakonjeno današnje ime (SPC) donošenjem Zakona o SPC-u 1929. godine. Naredne godine donesen je Zakon o izboru patrijarha SPC-a, a 1931. i Ustav SPC-a. Raspadom Jugoslavije nastala je, točnije, obnovljena je Crnogorska pravoslavna crkva (1993.), a prije nje i Makedonska (od 1967.). Crnogorska i Srpska pravoslavna crkva od tada vode sporove oko imovine, ali i brojnih drugih pitanja, što dodatno pogoršava zategnute odnose između Crnogoraca i Srba u Crnoj Gori.

¹⁸ Rusini nemaju državu, a k tome se njihov broj zasniva na procjenama koje su za Europu prilično egzaktna, ali za SAD variraju u desecima tisuća.

Nacionalno pitanje

Stvaranje crnogorske nacije bilo je dugotrajan proces, napose imajući u vidu crnogorsko tradicionalno plemensko uređenje. U procesu nacionalne identifikacije značajnu ulogu imalo je pleme Vasojevića koje je u 18. stoljeću proširilo svoju vlast, ustrojilo upravu na području na kojemu se prostirala njegova nadležnost i donijela poznati “Vasojevički zakon u dvanaest točaka” kao zbirku običajnog prava. Pleme se 1809. osamostalilo od Osmanlija, pa su na toj osnovi neki skloni tvrdnji da je teritorij na kojemu su živjeli bio “država”, a članovi plemena “narod”, odnosno “nacija” (Vešović, 1935, str. 98). Jamačno je to pretjerivanje, ali su članovi toga plemena imali jasan kolektivni (nacionalni) identitet. Tako zakon u članku 4. u pogledu kažnjavanja pravi razliku između onih koji krađu od “Srba” (pravoslavaca) – dakle, onih koji su se sami definirali kao Srbi (Ignjatović, 1966, str. 42). Zakon spominje i pridošlice iz planinskoga gorja, koje naziva “Srbljaci”. Oni nisu bili članovi plemena i bavili su se stočarstvom, za razliku od Vasojevića zemljoradnika. Naziv “Srbljaci” upućuje na starosrpski naziv “Srblje” (Srbi), koji je bio sadržan i u kraljevskom naslovu (“kralj Srblijem”).

Iznad crnogorskih plemena i plemenskih poglavara stajao je vladika. Taj se naslov od 18. stoljeća nasljeđivao unutar kuće Petrović Njegoš. Utemeljitelj dinastije bio je Danilo (1697. – 1735.), koji se smatrao Srbinom, kao i njegov nasljednik Vasilije (1744. – 1766.). On je u djelu *Istorija Crne Gore* (1754.) svoju zemlju nazvao zadnjim slobodnim komadom starodavnoga srpskog carstva. Međutim, razlikovao je “slobodni” crnogorski narod od porobljene “srpske braće” pod Osmanlijama. Istraživači pokušavaju otkriti je li u narodu postojala svijest o nacionalnoj pripadnosti. Ni procrnogorski autori ne dvoje da je tamošnji narod pod utjecajem SPC-a preuzeo srpski identitet, koji mu je jedini bio poznat (Andrijašević, 2011). Da bi potvrdio tu tezu, Živko M. Andrijašević navodi slučaj ruskog diplomata Aleksandra Gilferdinga kojega je sredinom 19. stoljeća tijekom posjeta Bosni i Hercegovini nemalo iznenadilo što su ga lokalni Srbi smatrali Srbinom zato što je bio pravoslavac (*ibid.*). Međutim, teško je prihvatljivo objašnjenje da bi naziv “Srbin” značio samo oznaku za pravoslavca, jer je nedvojbeno da su se brojni Crnogorci izjašnjavali kao Srbi i identificirali sa srpstvom. Pored toga, srpska nacionalna ideja nije uvezena izvana, nego je nastala u Crnoj Gori. To ne opovrgava ni činjenica da je Sima Milutinović Sarajlija, učitelj Petra II. Petrovića Njegoša, doista potjecao iz Srbije. Njega je 1827. tada već vremešni Petar I. (od 1834. Sveti Petar Cetinjski) imenovao svojim tajnikom (radi prepiske s inozemstvom i mirenja posvađanih crnogorskih plemena) te ga je odredio za odgajatelja i učitelja svoga sinovca, kasnijeg vladike Petra II. Tako je na crnogorskom dvoru širio srpske ideje i izvršio nemali utjecaj na budućeg vladiku. Petar II. Petrović Njegoš smatrao je da su Srbi i Crnogorci jedan narod, a knjaz Nikola (1860. – 1918.) Crnogorce je smatrao “najboljim Srbima”.

Zetu, iz koje je potjecao Stefan Nemanja, rodonačelnik Nemanjića, smatrao je središtem srbijanske države. Knez Nikola se, možebitno, pozivanjem na srpski identitet i spominjanjem veza s Nemanjićima nadao da će uz pomoć Rusije upravo on postati vladar jedinstvene srpske države nakon oslobođenja od osmanlijskog jarma. Takav diskurs dobio je svoje mjesto i u javnom životu kako bi se dokazalo da se politički kontinuitet srpske države ostvaruje u Crnoj Gori u kojoj “Srbi” slobodno žive, dok se u Srbiji nalaze pod turskim jarmom. Vjerojatno je imao osnove vjerovati da će se “srpske zemlje” poslije oslobođenja Srbije ujediniti pod njegovim vodstvom, a ne pod dinastijom Obrenovića ili Karađorđevića. Možda je imao dobre veze i s političkim i crkvenim krugovima u Rusiji, koji su ga ohrabivali, jer su naposljetku Petrovići Njegoši bili crkveni i svjetovni poglavari, dobro obrazovani, koji su dva stoljeća upravljali zemljom, dok je, recimo, knez Miloš Obrenović, iako vrlo nadaren vladar, bio nepismen, a Karađorđevići su svojedobno bili nadničari. Kao što smo već spomenuli, Nikola I. ubrzo je napustio dotadašnja stajališta u vezi s nacionalnim pitanjem te se odredio kao crnogorski suverenist i borac za neovisnost Crne Gore.

Srpska i crnogorska interpretacija povijesnih činjenica

U pogledu današnjeg tumačenja povijesnih činjenica u akademskim i stručnim krugovima i na srpskoj i na crnogorskoj strani uočljivi su elementi mitova *sui generis*. Za njih je karakteristično da veći narod osporava egzistenciju manjemu, a manji pak želi dokazati da “nema nikakve veze” s većom nacijom unatoč nedvojbenim brojnim sličnostima. Tako, primjerice, crnogorski suverenisti tvrde da je njihova temeljna nacionalna karakteristika život u plemenskoj zajednici i savezima, čega pak kod Srba uopće nije bilo. Pozivaju se i na izvornu katoličku tradiciju u Duklji te na to da su pod Srbiju došli na neustavan način, nelegalno i neustavno raspisanim izborima i protuustavnim odlukama Podgoričke skupštine. Srpska historiografija i crnogorski Srbi pak smatraju kapitulaciju Crne Gore 1916. godine dokazanom, što su i saveznici prihvatili. Tako je Crna Gora kraj rata dočekala kao poražena zemlja, poput drugih jugoslavenskih zemalja koje su bile nasljednice Austro-Ugarske (Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine). Izbore su 1918. proveli sami Crnogorci (a ne Srbi) i potom odlučili o svojoj budućnosti, vezujući se uz Kraljevinu Srbiju.

Taj je prijepor (privremeno?) riješen tako što je stotinu godina nakon održavanja Podgoričke skupštine Crnogorski parlament proglasio odluke iz 1918. ništavnima. Za poništavanje odluke o “prisajedinjenju Srbiji” glasovalo je 46 zastupnika, a 15 ih je bilo protiv. U prihvaćenoj rezoluciji stoji da je suverena i međunarodno priznata Crna Gora postala dijelom Kraljevine Srbije putem “državnog udara”, jer Podgorička skupština nije bila ni legalna ni legitimna institucija te ni u kojem pogledu nije odražavala slobodnu volju stanovnika zemlje (Milić, 2018). Zato su on-

dje donesene odluke predstavljale povredu međunarodnog prava, unatoč činjenici da su velike sile prešutno prihvatile *fait accompli*. Kraljevinu SHS priznala je Francuska, koja je diplomatske odnose s najmaloljudnijom balkanskom državom prekinula 1920., naredne godine su diplomatske veze s Crnom Gorom prekinuli SAD i Velika Britanija, te naposljetku i Italija 1922. godine.

Zaključak

Postojanje crnogorskoga nacionalnog identiteta i njegova povijest vrlo su složeno i prijeporno pitanje, koje danas u znanstvenim krugovima i u javnom životu pobuđuje veće zanimanje nego ikad. Petnaest godina nakon proglašenja neovisnosti još su jednako živa sva ona stajališta o povijesnoj državnosti Crne Gore i samostalnoj egzistenciji crnogorskog naroda, odnosno argumentacije koje osporavaju te činjenice, kao u vrijeme raspisivanja referenduma o neovisnosti 2006. I danas imamo crnogorsku i srpsku verziju povijesti Crne Gore, domicilni se narod većim dijelom izjašnjava kao Crnogorci, a manjim dijelom kao Srbi. S jedne se strane izvor nacionalne samobitnosti traži u katoličkoj Duklji, u tradicionalnim plemenskim savezima, u vladarskoj kući Petrovića Njegoša, s druge je pak strane naglasak na državnoj zajednici Raške i Zete te na neprijepornom stajalištu crnogorskih vladika da su Crnogorci u biti Srbi, što potvrđuju i nastavni udžbenici, narodna predaja i druge činjenice.

Istodobno u narodu jasno živi svijest o tomu da je crnogorska državnost ukinuta na krajnje dvojben način te da su ustavnost i legitimitet tzv. Podgoričke skupštine krajnje upitni, pa je prema tomu 1918. Crna Gora bila "izručena" Srbiji. Taj čin doveo je do Božićnog ustanka, do višegodišnje gerilske borbe Crnogoraca protiv beogradskog režima i do podjele u narodu. Od 1945. svi su građani federalne jedinice Crne Gore u nacionalnom pogledu smatrani Crnogorcima, ali je među njima postojao dualizam jer su se u kulturnom, nacionalnom i svakom drugom pogledu smatrali i Crnogorcima i Srbima. No, poslije krvavog raspada SFRJ crnogorski je nacionalni identitet, uslijed udaljavanja od beogradske politike, početkom 21. stoljeća opet ojačao. Narod se podijelio na dva bloka: jedni su bili za samostalnost i nastavili su se izjašnjavati kao Crnogorci, a pristaše održavanja saveza sa Srbijom i u nacionalnom su pogledu postali Srbi. Dvojnost glede srpsko-crnogorskog identiteta i dalje je prisutna.

Izbori održani 2020. godine, u kojima je SPC imao veliku ulogu zbog zakona iz 2019. kojim su bila dovedena u pitanje neka njegova prava, pokazali su da SPC ima golem utjecaj na narod. Izborom nove vlade, međutim, nisu dokinute rasprave o identitetskim pitanjima, a provedba strukturnih promjena je zaustavljena iako se načelno sve stranke zauzimaju za članstvo u Europskoj uniji. Zbog toga se nakon pada vlade u veljači 2022. godine pokušava pronaći kompromis i stvoriti parlamen-

tarna većina koja bi ubrzala reforme nužne za priključivanje EU-u. No, platforme za izlazak iz političke krize koje su uoči pada vlade predložili DF i oporba zorno svjedoče o njihovim političkim prioritetima. DF se zauzeo za izbor nove vlade sastavljene od predstavnika triju pobjedničkih koalicija te je izrazio spremnost podržati kandidata kojeg predlože njegovi partneri iz Demokratske Crne Gore i Građanskog pokreta URA. Najavio je da bi se u tom slučaju potpisao koalicijski sporazum koji bi regulirao njihove međusobne odnose i zadaće koje trebaju ostvariti. Među njima se izdvajaju dogovor o izboru Državnoodvjetničkog vijeća, reguliranje odnosa države s vjerskim zajednicama te deblokiranje i unapređenje funkcioniranja “institucija sistema”. Pobjednička je koalicija već na samom početku djelovanja ostvarila izbornu obećanje koje se odnosilo na ukidanje Zakona o vjerskim zajednicama: Skupština je na svojoj Četvrtoj sjednici 29. prosinca 2020. izmijenila taj zakon u pogledu odredaba koje bi mogle negativno utjecati na SPC i njegovu imovinu.¹⁹ No, potpisivanje “temelnog ugovora sa SPC-om” nije ostvarila, kao ni pristupanje “Otvorenom Balkanu”. Suverenistička oporba smatra da bi prihvaćanje uvjeta navedenih u Temeljnog sporazumu sa SPC-om (koji je po njima izradio SPC) značilo veleizdaju, a i da bi takav sporazum trebalo potpisati i s Crnogorskom pravoslavnom crkvom; po njima je projekt “Open Balkan” samo drugo ime za “srpski svet”. Već je iz toga vidljivo da sve razlike koje opterećuju društvo i politički život i dalje postoje. No, prijedlog platforme izbornih gubitnika (DPS, Socijaldemokratska partija, Socijaldemokrate, Liberalna i stranke manjinskih naroda Bošnjaka, Albanska alternativa, Demokratska unija Albanaca, Demokratska partija, Forca i Hrvatska građanska inicijativa) o “minimumu političke suglasnosti za dalji demokratski razvoj države” još jasnije ocrtava svjetonazorske, političke i nacionalne ciljeve suverenista. U platformi se ističe: građansko i sekularno uređenje države, poštovanje ljudskih prava, nacionalnih i vjerskih osjećanja, multietnički sklad i uključivanje predstavnika manjinskih naroda u proces odlučivanja, antifašizam i protivljenje povijesnom revizionizmu, neupitnost europske perspektive i članstva u NATO-u, demokratske reforme i borba protiv organiziranog kriminala i korupcije.

Iz navedenog popisa proklamiranih ciljeva vidljivi su interesi i prioriteta dvaju blokova. DF se zalaže za pitanje reguliranja odnosa države i crkve (napose SPC-a), a oporba za građansko i sekularno uređenje države; DF zastupa potrebu “jednakopravnosti Srba”, a oporba se zauzima za ravnopravnost pripadnika svih nacija i vjeroispovijesti, za multietničnost i poštovanje ljudskih prava. Dok DF i njegovi saveznici imaju otpor prema rezoluciji o Srebrenici, jer se po njima rezolucijom propisuje kolektivna odgovornost srpskog naroda, oporba naglašava neupitnost europske perspektive i članstva u NATO-savezu. Napose vrijedi uočiti kako se oporba

¹⁹ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica, *Službeni list Crne Gore*, br. 8/2021.

usto poziva na antifašizam i na protivljenje povijesnom revizionizmu te ističe da ideju građanskog i demokratskog društva ugrožavaju “velikodržavni projekti i promoviranje antieuropskog nacionalizma”. Sve to upućuje na nužnost ulaganja napora u prevladavanje društvene i političke krize te stvaranja vlade koja će omogućiti reforme i priključivanje Europskoj uniji.

Prvih dana ožujka 2022. pojavio se tračak optimizma da bi kriza vlasti u Crnoj Gori mogla biti prevladana mogućom novom proeuropskom vladom. Naime, čelnik URA-e Dritan Abazović dobio je mandat za sastav vlade od predsjednika Republike Mila Đukanovića i pokušava oko sebe okupiti stranke koje su, umjesto stalnih nacionalnih i državno-povijesnih rasprava i podjela u društvu, spremne povesti Crnu Goru putem potpune demokratizacije društva, izgradnje modernih državnih institucija i provedbe nužnih reformi. Optimizam je potaknut i time što postoje izgledi da u toj manjinskoj vladi sudjeluje i SNP.

Ipak, put do stvaranja 43. crnogorske vlade nikako nije jednostavan. Naime, u Crnoj Gori je na rusku invaziju na Ukrajinu većina građana koji se izjašnjavaju kao Crnogorci reagirala s negodovanjem, a znatan broj Srba s neskrivenim simpatijama. Slijedom toga etnički Crnogorci smatraju da bi se postojeća kriza mogla prekriti na Zapadni Balkan i da bi njihova domovina, zajedno s Bosnom i Hercegovinom, Sandžakom i Sjevernom Makedonijom, mogla biti žarišno područje. Budući da je mandatar najavio punu suradnju s Europskom unijom i uvođenje sankcija Rusiji, to otvara prostor obnavljanju povijesnih sporova, uključujući čak i pitanje nacionalne samobitnosti (kao što neki krugovi u Rusiji dovode u pitanje ukrajinsku nacionalnost i državnost ili pak Bugari postojanje Makedonije i makedonskog naroda) i državnosti (Podgorička skupština).²⁰ Politički analitičari predviđaju da u regiji postoji desetak različitih bilateralnih sporova koji mogu eskalirati u sukobe, ali da su ipak izgledniji konflikti unutar pojedinih država nego sukobi među susjednim državama. Zbog toga je za Crnu Goru vrlo bitno imati kontinuiranu parlamentarnu većinu te stabilnu i proeuropsku vladu. Tim prije što je otvorila sva pregovaračka poglavlja s Europskom unijom i treba ih početi zatvarati (Dušević, 2022). Proces pregovora je zastao te od nove vlade i reformi zavisi hoće li se uspješno nastaviti.

²⁰ “Abazović u razgovoru sa Eskobarom najavio nove sankcije Rusiji”, Radio Slobodna Evropa, 5. ožujka 2022. <https://www.slobodnaevropa.org/a/escobar-abazovic-ukrajina-crna-gora-podraska/31737598.html>

LITERATURA

- Adžić, N. (2008) *Borci za nezavisnu Crnu Goru 1919-1941*, tom I. Cetinje.
- Andrijašević, Ž. (2015) *Dinastija Petrović Njegoš*. Cetinje: Ministarstvo kulture.
- Andrijašević, Ž. (2011) "Srpsstvo u Crnoj Gori", Montenegrina.net. Dostupno na: http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_u_xix_vijeku/srpsstvo_u_cg.htm (pristupljeno: 5. ožujka 2022.).
- Bošković, Đ. I. (1927) *Tragedija ili propast Crne Gore*. Beograd: Grafički institut "Narodna misao".
- Drljević, S. (1990) *Balkanski sukobi 1905 – 1941*. Zagreb: Harmica Press, Meteor Film.
- Dušević, M. (2022) "Picula o situaciji u Crnoj Gori: Zabrinut sam", CDM, 31. 1. 2022. Dostupno na: <https://www.cdm.me/politika/picula-o-situaciji-u-crnoj-gori-zabrinut-sam/> (pristupljeno: 5. ožujka 2022.).
- Džankić, J. (2015) "Biti Crnogorac/Crnogorka – rekonstrukcija značenja", *Politička misao*, 52 (3), str. 130-158.
- Đilas, M. (1945) *O crnogorskom nacionalnom pitanju*. Beograd: Borba.
- Đurković, M. (2010) "Kako se konstruišu nacije: crnogorski slučaj", *Sociološki pregled*, XLIV (1), str. 3-36.
- Đurović, M. (2018) "Kralj nije potpisao kapitulaciju", Antenam.net. Dostupno na: <https://www.antenam.net/istorija/101621-kralj-nije-potpisao-kapitulaciju> (pristupljeno: 20. listopada 2021.).
- Hauptmann, Lj. (1931) *Konstantin Porfirogenet o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa*. Dubrovnik: Rešetarov zbornik.
- Heka, L. (2013) *A Balkán országek intézmény- és jogrendszeré. A Pólay Elemér Alapítvány tanszégedletei*. Szeged.
- Huszka, B. (2003) "The dispute over Montenegrin independence" u Florian Bieber (ur.) *Montenegro in Transition. Problems of Identity and Statehood*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, str. 43-62.
- Ignjatović, J. (1966) *Memoari. Rapsodije iz prošlog srpskog života*. Beograd: SKZ.
- Janković, D. (1969) *Niška deklaracija*. Zbornik radova IDN, X. sv. Beograd: IDN (Institut društvenih nauka), str. 7-111.
- Janković, D. (1973) *Srbija i jugoslovensko pitanje 1914–1918*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Jovanović, V. (2017) "BOMBAŠKA AFERA (2) – Krvavi 'sudar Srpstva i Crnogorstva' planiran na DAN IZBORA". Dostupno na: <https://www.antenam.net/istorija/36771-bombaska-afera-2-krvavi-sudar-srpsstva-i-crnogorstva-planiran-na-dan-izbora>, 14. 5. 2017. (pristupljeno: 10. rujna 2021.).
- Kljajić, S. (2019) "Savić Marković Štedimlja o podrijetlu srpskog komunizma i patizanskog pokreta", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, str. 491-515.

- Končar, R. (2008) *Vasa Stajić és a Vajdaság Szerbiához csatolása 1918-ban*. Dostupno na: http://adattar.vmmi.org/cikkek/1731/letunk_2008_03_03_ranko_koncar.pdf (pristupljeno: 15. svibnja 2021.).
- Kulišić, Š. (1980) *O etnogenezi Crnogoraca*. Titograd: Pobjeda.
- Milić, P. (2018) "Usvojena rezolucija u CG parlamentu: Poništene odluke Podgoričke skupštine". Dostupno na: <https://www.glasamerike.net/a/crna-gora-parlament-deklaracija/4680369.html> (pristupljeno: 10. rujna 2021.).
- Milutinović, K. (1961) "Vojvodina i stvaranje Jugoslavije", *Historijski pregled*, 3-4.
- Milutinović, K. (1966) *Vojvodina između Beograda i Zagreba*. Knj. 53. Zagreb: Starine (JAZU).
- Morrison, K. (2009) *Montenegro: A Modern History*. London: Bloomsbury Academic.
- Morrison, K. (2018) *Nationalism, Identity and Statehood in Post-Yugoslav Montenegro*. London: Bloomsbury Academic.
- Nenadović, Lj. (1929) *O Crnogorcima, pisma sa Cetinja iz 1871*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Paulova, M. (1925) *Jugoslavenski odbor*. Zagreb: Prosvjetna nakladna zadruga.
- Pavićević, B. (1960) *Istorijski zapisi I*. Titograd.
- Pavlović, S. (1999) "The Podgorica Assembly in 1918: Notes on the Yugoslav Historiography (1919-1970) about the Unification of Montenegro and Serbia", *Canadian Slavonic Papers*, 41 (2), str. 157-176.
- Pavlović, S. (2003) "Who Are the Montenegrins? Statehood, Identity and Civic Society" u Bieber, F. (ur.) *Montenegro in Transition: Problems of Identity and Statehood*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, str. 83-106.
- Petranović, B., Zečević, M. (1986) *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost*. I. sv. Beograd: Prosveta.
- Popović, A. (1928) *Spas ili propast Crne Gore*. Beograd: Štamparija Privrednik.
- Prekić, A. (2019) "Crnogorska istoriografija i nacionalizam" u Duranović, A. (ur.) *Ogledi o historiografiji i nacionalizmu u jugoistočnoj Europi*. Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, str. 51-75.
- Racković, S. (1997) *Crnogorski rulet. Razlaz Mila i Momira*. Dostupno na: <https://www.nin.co.rs/arhiva/2413/4.html> Magazin NIN – 2413, 28 MAR 1997. (pristupljeno: 22. svibnja 2021.).
- Rastoder, Š. (2005) *Skrivana strana istorije*, tom 1. Podgorica – Cetinje: Centralna narodna biblioteka Crne Gore "Đurđe Crnojević".
- Ružić, A. J. (2015) *Crna Gora u danima krize krajem 1915. i početkom 1916. godine*. Podgorica: Matica crnogorska. Dostupno na: <http://www.maticacrnogorska.me/files/64/11%20jevtvo%20a.%20ruzic.pdf> (pristupljeno: 22. svibnja 2021.).
- Spasojević, J. (2014) *Crna Gora i Srbija*. Podgorica: Književna zadruga Srpskog narodnog vijeća.

- Stajić, V. (1929) *Moje učešće u jugoslovenskom ujedinjenju. Spomenica oslobođenja Vojvodine 1918*. Novi Sad: Srpski narodni odbor.
- Šaulić, N. (1924) *Crna Gora*. Beograd: Grafički institut "Narodna misao".
- Šuković, M. (2004) *Podgorička skupština 1918*. Podgorica: DOB.
- Šuković, M. (2011a) "Višegodišnje pripremanje prisajedinjenja Crne Gore državi Srbiji". Dostupno na: <http://www.pobjeda.co.me/citanje.php?datum=2011-02-26&id=202238> (pristupljeno: 20. ožujka 2020.).
- Šuković, M. (2011b) "Nelegalno ukinuta nezavisnost Crne Gore". Dostupno na: <http://www.pobjeda.co.me/citanje.php?datum=2011-02-25&id=202144> (pristupljeno: 20. ožujka 2020.).
- Šuković, M. (2011c) "Narod niko ništa nije pitao". Dostupno na: <http://www.pobjeda.co.me/citanje.php?datum=2011-03-10&id=203297> (pristupljeno: 20. ožujka 2020.).
- Tomić, S. (1929) *Desetogodišnjica ujedinjenja Srbije i Crne Gore*. Beograd: "Sveti Sava".
- Vešović, R. J. (1935) *Pleme Vasojevići*. Sarajevo: Državna štamparija.
- Vujović, D. (1989) *Podgorička skupština 1918*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vuletić, P. S. (1998) *Članci i rasprave*. Bijelo Polje.

Zakoni i propisi

- Službeni list Republike Crne Gore, Broj 10*. Titograd: Novinska ustanova Službeni list Republike Crne Gore, 6. 3. 1992, str. 1.
- Tomos Vaseljenskog patrijarha Meletija IV i Sv. Sinoda Vaseljenske patrijaršije u Carigradu od 19. 2. 1922. Cijeli tekst vidi na: Crnogorska pravoslavna crkva. Dostupno na: http://www.cpc.org.me/latinica/istorija_crkva.php?id=3 (pristupljeno: 29. ožujka 2021.).
- Ustav Srpske pravoslavne crkve, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, broj 275-86/1931.
- Zakon o izboru patrijarha Srpske pravoslavne crkve, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, broj 79-30/1930.
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica, *Službeni list Crne Gore*, broj 8/2021.
- Zakon o Srpskoj pravoslavnoj crkvi, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, broj 269-109/1929.

László Heka

THE QUESTION OF NATIONALITY IN MONTENEGRO:
LEGAL CONSEQUENCES OF THE DECISIONS
OF PODGORICA ASSEMBLY IN 1918

Summary

The question of nationality in the Balkans, especially in the South-Slavic territory, has always been burdensome and it has historical, legal, and political connotations. After the bloody breakup of the former Yugoslavia, the question of Montenegrins' national identity and their relationship with Serbia and the Serbs has intensified over the past twenty years. The relationship between these two nations became strained on the eve of the First World War and this culminated in 1918, when Belgrade, with the help of Montenegrin Serbs, annexed the internationally recognized Kingdom of Montenegro. Since then, the branch declaring itself to be Serb in the national sense remains strong among the Montenegrins. However, the Montenegrin population voted for independence in the referendum held in 2006. Since then, there have been two views on national and state history, culture, and identity of the smallest post-Yugoslav republic. Fifteen years after the restoration of statehood (21 May 2021), the population is as divided as it was at the time of independence. In this paper, we place special emphasis on the 1918 Podgorica Assembly, which is the starting point of Serbian-Montenegrin disputes regarding nationality and statehood.

Keywords: Montenegro, Montenegrin National Question, Podgorica Assembly, Christmas Uprising, Serbian Orthodox Church, Montenegrins

László Heka (Ladislav Heka) je izvanredni profesor na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Szegedu, Institut za poredbeno pravo i pravnu teoriju.

Kontakt: **László Heka (Ladislav Heka)**, Pravni fakultet Sveučilišta u Szegedu, Institut za poredbeno pravo i pravnu teoriju. E-mail: heka@juris.u-szeged.hu